

S.D.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO : 7
BİLİMSEL TOPLANTILAR NO : 2

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

II. KUTLU DOĞUM
SEMPOZYUMU

(T E B L İ Ğ L E R)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	76495
Tas. No:	29792 KUT.D

20 NİSAN 1999
ISPARTA

TERTİP HEYETİ

- Başkan** : Prof. Dr. İsmail YAKIT (Dekan)
Sekreter : Yrd. Doç. Dr. Kemal SÖZEN
Üyeler : Prof. Dr. Mustafa ÇETİN
Prof. Dr. M. Orhan ÜNER
Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA

ISBN 975-7929-17-4

DİZGİ

Ayşe SERİM

KAPAK

S.D.Ü. Basın ve Halkla İlişkiler

BASKI

Ali ÇOLAK

Yayınlanan Tebliğlerin Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.
Yayınlanan tebliğler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir
©SDÜ İlahiyat Fakültesi Isparta-2000

İSTEME ADRESİ

S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Merkez Kampüsü ISPARTA
Tel : (0.246) 237 10 61 Fax: (0.246) 237 10 58

HZ. PEYGAMBER'İN DEVLET REİSLİĞİ VE BUNUN SONRAKİ NESİLLERE YANSIMASI

Doç.Dr. M. Saffet SARIKAYA*

Hız. Peygamber(s) üstlendiği risâlet görevine binaen kendisine vahyedilen Yüce Kitabın tebliğcisi ve uygulayıcısı olarak kıyamete kadar Müslümanlar için en iyi örnek olmaya devam edecektir. Onun devlet reisliğiyle ilgili tecrübeleri de bu örneğliğinin bir parçasıdır ve bu konuda pek çok tatbikat Müslümanlar için rehber olmuştur. Ancak biz tebliğimizde bu örnekleri tasnif edip sıralamak yerine, Hız. Peygamber'in(s) devlet reisliğiyle ilgili uygulamalarını, idarî sistem yani, din-siyaset ilişkisi açısından analiz ederek, Müslümanların bu konudaki algılamalarının nebevî sünnete uygunluğunu tartışacağız.

Hız. Peygamber'in(s) yaşadığı Arap toplumu büyük ölçüde göçebe aşiret geleneğine sahip, genellikle geçimini hayvancılık, avcılık, yağma ve talan ile kazanan basit sosyal grup yapısına sahiptir.¹ Bununla birlikte Mekke'de yerleşik hayat yaşayan Kureyşlilerin, Kâbe ile ilgili hizmetlere istinaden gelişmiş bir ticaret hayatı vardı.² Onların Mekke şehrinde yaşama avantajlarına bağılı olarak Arap kabilelerinin en şerefli ve liderleri oldukları bilinmektedir.³ Kureyşin yönetimi Abdulmenaf oğullarından gelen iki boy, Haşimoğulları ve Ümeyyəoğulları arasında paylaşılmaktaydı.⁴

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul (1998), 288-289.

² *Kur'an-ı Kerim*, 105/Kureyş, 1-3'de Kureyş kabilesinin geçimi için ilahî lütuf olarak verilen kısım ve yazın yapılan ticarî seferlerden bahsedilmektedir.

³ Hız. Ebû Bekr'in hilafet tartışmaları esnasında yaptığı konuşmada devlet reisinin Kureyşli olması gerektiğı bu fikirle temellendirilmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. S. Uludağ, İstanbul (1982), I, 553-557.

⁴ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara (1997), 61 vd.; 100-104.

Hız. Peygamber'in(s) çocukluğında, dedesi Abdulmuttalib Kureyş'in reisidir ve daha sonra idari işler amcalarına miras kalmış, Ebû Talip, Abbas ve Ebû Lehep tarafından yürütülmüştür.⁵ Hz. Peygamber(s) ise, babasının erken yaşta vefatı nedeniyle bu konuda hak sahibi olamamıştır. Yani Hz. Peygamber'in(s) aşiret geleneğine bağlı olarak idarecilikle ilgili bir kazanımı yoktur. Risalet görevini üstlendiği zaman da Mekke'de yaşıyan müslümanlar arasında idareci rolü üstlenmemiş, kendisinin sadece bir Resul olduğunu ifade etmiş; dinî bir grup oluşturmayı hedeflemiştir. Nitekim o, Kureyş eşrafının yeni bir din olarak takdim edilen İslâm'ı yayma davasından vazgeçmesi karşılığı kendisine teklif edilen makamları da "*Vallahi güneşi sağ elime ve ayı sol elime verseniz, ben yine de davamdan vazgeçmem*", diyerek reddetmiştir.⁶ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'e(s) yönelik hitaplarda onun bir rasûl, nebi ve tebliğci olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁷

Esasen Kur'an-ı Kerim'de çeşitli krallardan, bunların zamanında yaşıyan peygamberlerden, önce peygamber iken daha sonra devlet reisliğini üstlenen peygamberlerden ve kral peygamberlerden bahsedilir.⁸ Yani Kur'an'a göre devlet reisliği ve toplumun idareciliği nübüvvetle ilgili dinî bir görev değil, maslahata binaen topluma bırakılan siyasal bir olgudur. Çünkü bir devlet reisinde aranacak şartlar, ne zenginlik, ne zühd ne de takvadır, böyle bir vazife için bilgi, güç, siyaset ve liyakat temel şarttır.⁹ Nitekim Şifflerin dışında

⁵ Aynı eser, 130-154.

⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev., S. Mutlu-S. Tuğ, İstanbul (1969), II, 144.

⁷ Bk., *Kur'an-ı Kerim*, 3/Âli İmran, 20; 5/Mâide, 99; 16/Nahl, 35, 82; 24/Nûr, 54.

⁸ Hz. İbrahim zamanında Nemrut'tan, Hz. Yusuf zamanında Mısır kralından, Yahudiler arasında onların isteğiyle seçilen Tâlut'tan, Hz. Davut ve Hz. Süleyman'ın hem peygamber hem kral oluşlarından, Saba Melikesinden, Hz. Musa zamanında Mısır'da Firavun'dan bahsedilmektedir.

⁹ M. Hamidullah, II, 150.

Müslümanların tamamı devlet reisi tayininin halkın maslahatına bırakılan hukuki bir mesele olduğu hususunda ittifak halindedirler.¹⁰

Hız. Peygamber'in(s) devlet reisliği de vahiy kaynaklı Allah'ın emrettiği bir olgu değil, bilakis mevcut sosyal şartlar içinde oluşan bir sonuçtur. Onun hali Hz. Musa'nın haliyle benzerlik göstermektedir. Kavminden bir adamı müdafaa için bir Mısırlı'nın katlinden sorumlu tutulan Hz. Musa, Mısır'dan kaçmak zorunda kalmış, daha sonra nübüvvet vazifesiyle geri dönerek hem Firavun'u hak dine çağırımış, hem de kavminin kurtuluğu için mücadele vermiştir. Hz. Musa'nın kardeşi Harun ile ilgili isteklerinden ve İsrail Oğullarının Mısır esaretinden sonraki hayatlarıyla ilgili haberlerden, onun, belli bir süreç içinde kavminin liderliği pozisyonuna yükseldiği anlaşılmaktadır.¹¹

Hız. Peygamber(s) Mekke döneminde her şeyden önce dinî bir cemaat teşkil etmek gayesindeydi. Bu nedenle gündelik siyasetten uzak dinî tebliğ ve irşad ile meşgul oldu. Ancak Mekke'de Müslümanların karşılaştıkları sıkıntılar ve zorluklar davet için yeni zeminlerin araştırılmasına yol açmış, Hz. Peygamber(s) anne tarafından akrabaları olan Medinelilerin desteğini temin etmiştir. Kaynaklarımızda "*Birinci ve İkinci Akabe Biatları*" diye yer alan anlaşmaların muhtevasına göre; Medineliler, barışta ve savaşta Rasûlullah'ı himaye edecekler ve gerekirse bu uğurda fiilen mücadele edecekler, Peygamber'i(s) kendilerinden üstün ve yüce tutacaklar, ona muhalefet etmeyeceklerdi. Buna karşılık Rasûlullah da onları ölünceye kadar asla terketmeyecek ve onlarla birlikte hareket edecekti.¹² Bu anlaşmalardan sonra gerçekte Medine'ye hicret ile birlikte Hz. Peygamber(s) şehrin sosyo-politik şartları içinde siyasî liderliği de

¹⁰ M. Ziyauddin Rayyıs, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, çev., A. Sarıkaya, İstanbul (1990), 50-51.

¹¹ *Kur'an-ı Kerim*, 7/A'râf, 110-112, 155; 20/Tâhâ, 29-32; 28/Kasas, 19-20.

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, redaktör, M. Tulum, İstanbul (1991), II, 95-102; M. Hamidullah, I, 98-102. Hz. Peygamber(s) Medinelilere hitaben "*Sizin kanınız benim kanımdır; sizin affınız benim affımdır. Ben sizdenim, si bendensiniz. Kiminle döğüşürseniz, ben de onunla muharebe ederim, kiminle sulh yaparsanız bende onunla sulh ve müsâlahâ yaparım*", demiştir.

üstlenmiş¹³ ve bundan sonra dinî ve siyasî liderliği birlikte yürütmüştür.

Hz. Peygamber'in(s) Medine'deki tatbikatlarında iki sosyal rolünü, yani devlet reisliğiyle ilahî risalet görevini birbirine karıştırmadığını, sahabelerin de bunun bilincinde hareket ettiklerini gözlemliyoruz.

Bedir seferi sırasında Mekke ordusunun gelişi öğrenilince Peygamber (s) savaşa çıkıp çıkmama kararı vermek üzere, umumi bir şura topladı. Mekke menşe'li Müslümanların hepsinin yardıma hazır oldukları hususunda teminat vermeleriyle iktifa etmedi ve sözüne devamlı *"Rey'inizi bana bildirin"* dedi. O zaman Medineli Müslümanların temsilcisi ayağa kalktı ve Peygamberin(s) özellikle kendi görüşlerini sorduğuna kanaat getirdikten sonra onunla tam manasıyla tesanüt halinde olduklarını bildirdi. Rasûlullah(s) bundan hoşnut oldu.¹⁴

Bedir Gazvesinde ordu Rasûlullah(s) tarafından cepheye yerleştirilirken Hubâb b. Münzir: *"Ya Rasûlallah, bu yerleşimi sen mi uygun gördün; burası Allah'ın sana vahiyle bildirdiği bir yer midir? Yoksa bu kişisel görüş, savaş tekniği ve savaş hilesinden mi ibarettir?"*, sorusuna Rasûlullah(s): *"Bu karar kişisel görüşümdür, savaş tekniği ve savaş hilesinden ibarettir"*, diye cevap verince Hubâb: *"Ya Rasûlallah! Burası uygun bir yer değil. Kalk gidelim, Kureyş'e en yakın suyun yanına gidip orada konaklayalım. Kuyuların ardında mevzilenelim. Sonra kuyunun üzerinde bir havuz yapalım. Suyu doldurup içelim ve onlar içmesinler."* Rasûlullah(s) Habbab'ın görüşünü olumlu karşıladı ve öyle yaptı.¹⁵

Uhud savaşı sırasında Peygamber(s) şahsen düz ovada meydan muharebesi yapmaktansa şehirde kalmak ve muhasarayı karşılamak fikrindeydi. Fakat meydan savaşı yapmak isteyen çoğunluğun ısrarı karşısında kendi görüşünden vazgeçti. Bin kişiyle

¹³ Bu konudaki yorumlar için bk., Ü. Günay, 417.

¹⁴ İbnü'l-Esir, II, 119; A. Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ*, İstanbul (1966), I, 105-106; M. Hamidullah, II, 162-163.

¹⁵ İbnü'l-Esir, II, 140; A. Cevdet Paşa, I, 106.

sefere çıktı. Biraz sonra Medineli Müslümanların arasından münafık olan üçyüzü, açıkça döneklilik teşkil eden maksat ve gayeler uğruna orduyu terkettiler. Hz. Peygamber(s) bunların hareketlerine rağmen harbe gitti.¹⁶

Hendek savaşı sırasında muhasaranın sıkıntısı artınca Resulüllah(s) muhasaraya gelen müşrik birliklerden Gafân'ın komutanlarına haber göndererek, kendilerini Medine'nin hurma mahsulünden bir miktar vermek suretiyle geri çekilmelerini istedi. Onlar da bu teklifi kabul ettiler. Ancak Medineli reislerden Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde buna muhalefet ile; *"Ya Rasûlallah, yapmak istediği bir şey mi var? Yoksa Allah'ın emrettiği bir şey mi var? Yoksa bizim için yapacak bir şeyin mi var?"* diye sorunca şu cevabı aldılar: *"Hayır, sizin yararınız için bir şeyler yapmak istiyorum. Arapların el birliği ederek adeta tek bir yaydan size cephe aldıklarını gördüm. Ben de onların size karşı olan bu birliklerinin güçlerini kırmak istedim."* Bu sefer Sa'd b. Muaz: *"Bizler de onlar da şirk üzere idik., onlar bize misafir gelmeleri halinde ikram edeceğimiz bir hurma, veya alış -veriş neticesinde bizden alacakları malın dışında bir şeyimizi yemeyi ümit etmiyorlardı. Allah bizi İslamla şereflendirdikten sonra onlara malımızı mı vereceğiz?"* Bunu üzerine Rasûlullah(s)bu teklifinden vazgeçti.¹⁷

Hudeybiye Andlaşmasındaki Müslümanlar için gayri müsait şartlar herkesi üzmüş ve Hz. Ömer gibi bazı şahıslar memnuniyetsizliklerini açıkça ifade etmişlerdi. Fakat Resulullah(s) şöyle buyurdu: *"Allahü Teala bu şartları kabul etmemi bana vahiy suretiyle bildirdi."* Bu söz, bahis konusu hukuki meseleyi çözmeksizin, müminlerin kabul ve itaatini sağladı.¹⁸

Burada bir kısmını dile getirdiğimiz Hz. Peygamber'in(s) tatbikat örneklerinden, onun açıkça din ile siyaseti birbirinden ayırdığı; vahyî olmayan hususlarda sahabeliyle istişare ederek onların kararına saygı gösterdiği ve çoğunluğun kararına uyduğu; Sahabelerin

¹⁶ İbnü'l-Esîr, II, 143-144; A. Cevdet Paşa, 125-126; M. Hamidullah, II, 163.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, II, 169; M. Hamidullah, II, 163.

¹⁸ A. Cevdet Paşa, I, 172-173; M. Hamidullah, II, 164.

ise hakkında ilahî haberin olmadığı konularda rahatça görüşlerini beyan edip savunduklarını ve fakat vahyî haberler karşısında itirazsız itaat ettikleri anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber'in(s) tatbikatlarına rağmen müslümanlar kısa zaman sonra dinî-siyasî otorite kavramlarını çoğu kere birbirine karıştıran tavır, anlayış ve zihniyetler geliştirmişlerdir. Daha 37/659 yılında Hariciler konuya hakimiyet perspektifinden bakarak, “*Lâ Hükme İllâ lillâh, Hüküm ancak Allah'ındır*”¹⁹ prensibiyle yaklaşp, Allah'tan başkasının otoritesini tanımamışlar, fizik alan ile metafizik alanı birbirine karıştırmışlardır. Haricilerin karakteristik özellikleri göz önüne alındığında bu anlayışın, dinî işlerle dünyevî işleri birbirinden ayırmayan, bu bağlamda siyasî yönetimi de dinsel bir muhtevada algılayan bir mantaliteden doğduğu anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde Haricî zihniyetini taşıyan radikal dinî gruplarda, benzer zihniyete çoğu kere şahid olunmaktadır.²⁰ Bununla birlikte Hariciler, devlet reisliği seçiminde Müslüman bireylerin eşitliğini savunan görüşlerine binaen, sonraki araştırmacılar tarafından takdir görmüşlerdir.²¹

Şîiler devlet reisliği konusunda Müslümanlar arasındaki en önemli dini farklılaşmayı oluşturmuşlardır. Çünkü onlar “*imamet*” olarak ifade ettikleri terimin içeriğini çeşitli vasıflarla doldurarak dinî ve siyasî otoriteyi birleştirmişler,²² bunu inanç esası haline getirerek, imanın olmazsa olmaz şartı haline getirmişlerdir. Böylece Kur'an'da ve Rasûlullah'ın sünnetinde yer almayan bir uygulamayı çeşitli yorum ve uydurma rivayetlerle nassî bir temele dayandırıp İslâm'a mal

¹⁹ Haricilerin bu prensibi 12/Yusuf, 42. ayetten alınmıştır.

²⁰ Örnek olarak bk., Ahmet, M.A. Celi, *Çağdaş Haricilik Düşüncesi Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*, çev. A. Demircan, İstanbul (1997).

²¹ Mesela bk., Muhammed Ebû Zehra, *Tarihi'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Mısır, (1989), 65; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul (1992), 106-107.

²² A. Akbulut, 100-105; Bernard Lewis, *İslâm'ın Siyasal Dili*, çev. F. Taşar, İstanbul (1992), 53. Bununla birlikte Lewis, mevcut Şîi yapılanmanın Batı'daki kilise teşkilatı gibi bir ruhban yapıya sahip olmadığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Hasan Onat, “Şîi İmâmet Nazariyesi”, *AÜİFD*, XXXII, Ankara (1992), 89-110.

etmeye çabalamışlardır. Dahası içlerinden çıkan müfrit grupların imamlara nisbet ettikleri vasıflarla çoğu kere İslâm'dan inhirafi gerektiren yorum ve inançlara sahip oldukları bilinmektedir.

İslâm aleminin büyük çoğunluğu teşkil eden Sünnîlerin meseleye bakış açısına gelince; devlet reisliği terimi ilk örneklerden hareketle “*hilafet*” olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in(s) irtihaline müteakip, Hz. Ebûbekr, onun, takipçisi, ardılı, halifesi olarak devlet reisliğine getirilmiş; Müslümanlar da onun Hz. Peygamber'in(s) takipçisi olduğunun bilinciyle Hz. Ebûbekr'i “*Halîfetü Rasûlillah*” diye adlandırmışlardı. Ancak bazı Müslümanların bunu idrak edemedikleri anlaşılıyor. Nitekim kendisine “*Halîfetullah*” diye hitap eden birine Hz. Ebûbekr itiraz ederek: “*Ben Allah'ın halifesi değilim. Fakat Allah'ın elçisinin halifesiyim*” uyarısında bulunmuştur.²³ Terim Hz. Ömer'den itibaren “*Emîru'l-Mü'minîn*” şekline dönüşmekle beraber ilk dört devlet reisine, “*Halîfe*” ve “*Hulefâ-i Raşidîn*” şeklinde tekil ve çoğul olarak nisbet edilmiştir.

Emevî ve Abbasî yönetimleri, menfaatleri gereği “*halîfe*” ünvanını kullanmışlar, hatta bu ünvanın dinî mahiyetini daha pekiştirecek eklemeler yapmakta beis görmemişlerdir. Onlar cahiliyye dönemi Arap geleneğindeki fatalist anlayışı İslâmî itaat ve tevekkül motifleri içinde yeniden ihya ederek kendi meşruiyetlerini halka kabul ettirmek için terimi “*halîfetullah*” “*zıllullah*” “*zıllullahi fi'l-berri ve'l-bahr*” gibi ilavelerle kullanmışlardır. Bu ünvanlar açıkça ilahî bir monarşi hakkı, doğrudan Tanrı'dan gelen bir otorite iddiası taşır.²⁴

Sünnî alimlerin devlet reisliğine dair görüşleri, yaşadıkları toplumun siyasî şartları içinde oluşarak, çoğu kere mevcut iktidarın meşruiyetini ifade eden yorumları kapsar. Bununla birlikte Hulefâ-i Raşidîn'den sonra durumun değiştiği de farkedilmiştir. Klasik kaynaklarımızdan Mâverdî, hilafeti, “*dini korumak ve dünyayı yönetmek üzere nübüvvet hâlef olarak konulmuş, kabul edilmiş bir*

²³ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 10-11; İbn Haldun, I, 546.

²⁴ B. Lewis, 73.

müessesedir"²⁵ diye tarif eder. İbn Hümâm'ın tanımı, "*millet-i İslâmiyye üzerinde tasarrufu ammeye istihaktır*"²⁶ şeklindedir. İbn Haldun ise devlet reisliğini *tabiî mülk*, *siyasî mülk* ve *hilâfet-i hakîki* diye üçlü bir tasnifle açıklama yoluna gitmiştir.²⁷ Bu tariflerde din siyaset ayrımı zımnen görülmektedir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Müslüman devletinde, devlet reisinin idarî ve hukukî kadroların tayini, ülke sınırlarının muhafazası, ordu komutanlığı, ganimetlerin taksimi, mazlumların himayesi gibi dünyevî, sosyal ve siyasî misyonların yanında, cuma ve bayram namazlarının ifası, hac ibadetinin tanzimi, zekat amillîği, Ramazan'ın belirlenmesi gibi toplu ibadetlerle ilgili dinî misyonları vardır²⁸ ve bu bağlamda dinin hamisi konumundadır. Yani devlette, din ile siyaset arasındaki kurumsal ayrılığa rağmen pratikte kaçınılmaz ilişkiler vardır. Dolayısıyla İslâm'da din siyaset ilişkileri kendine özgü bir yapı arzeder ve günümüz idarî sistemleriyle ifade edilemez.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in(s) tatbikatlarında ve Raşid halifeler döneminde devlet idaresinde dinî işlerle dünyevî ve siyasî işler tefrik edilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde dinin farklı anlaşılma biçimleri olan çeşitli mezhep oluşumlarında İslâm'a uygun olmayan zihniyetlerin şekillendiği görülmektedir. Müslüman toplumunda devlet idaresi saltanata dönüşünce mevcut iktidarlar meşruiyetlerini din ile destekleme yoluna gitmişlerdir. Tarihi süreçte Müslüman toplulukların çoğu kere monarşik rejimlerle idare edilmeleri devlet reisliğiyle ilgili izahları da yönlendirmiştir. Bununla birlikte asrın başlarından itibaren dünya konjonktürünün değişmesi sonucu İslamcı akımlar, Kitap ve Sünnet'e daha uygun, rasyonel idare biçimleri önermişlerdir.

²⁵ Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut (1990), 29.

²⁶ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3.baskı, İstanbul (1985), I, 815, *el-Müsayere*'den naklen.

²⁷ İbn Haldun, I, 542-543.

²⁸ Maverdî, 51-52; A. Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut (1994), 308; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid Kelam İlmi ve İslam Akâidi*, çev. S. Uludağ, 2.baskı, İstanbul (1982), 334.

Günümüzde mevcut rejim şekilleriyle vahyî ve nebevî anlayışı adlandırmak mümkün görünmemektedir. Yine İslâm'ın bir din olduğu esastan hareketle, İslâm devletinden söz edilemeyeceği ancak Müslüman veya Müslümanların devletinden söz edilebileceğini belirtmemiz gerekir.

Bibliyografya

- Ahmet M.A.Celî, *Çağdaş Haricilik Düşüncesi Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*, çev. A. Demircan, İstanbul 1997.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ*, I-II, İstanbul 1966.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992.
- el-Bağdâdî, Ebu Mansur, Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut 1994.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Tarîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Mısır 1989.
- Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, çev., S. Mutlu-S. Tuğ, İstanbul 1969.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, I-XII, redaktör, M. Tulum, İstanbul 1991.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, I-II, haz. S.Uludağ, İstanbul 1982.
- Lewis, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili*, çev. F. Taşar, İstanbul 1992.
- Kur'an-ı Kerîm*
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut 1990.
- Onat, Hasan, "Şîî İmâmet Nazariyesi", *AÜİFD*, XXXII, Ankara 1992.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, 3.baskı, İstanbul 1985.

Rayyıs, M. Ziyauddin, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, çev., A. Sarıkaya, İstanbul 1990.

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara 1997.

Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid Kelam İlmi ve İslam Akâidi*, çev. S. Uludağ, 2.baskı, İstanbul 1982.